

Educational Impacts and Outcomes of Cyberspace in the Realization of New Islamic Civilization

Younes Nourbakhsh *
Seyedeh fatemeh nemati**

Received: 2020/06/12

Accepted: 2020/09/08

Abstract

This article was conducted with the aim of studying the development capacities of cyberspace in order to achieve a new Islamic civilization and measures the relationship between communication technology and cyberspace from the perspective of Islamic civilization from the perspective of cyberspace experts and specialists. The exploratory view dominates the research and the combination of qualitative methods were used to achieve strong results.

Eleven basic components, including studies of philosophy of technology, according to the policy related to cyberspace in Islamic countries, transfer and innovation related sciences cyberspace, Development and implementation of executive programs related to cyberspace, Development of humanities studies related to cyberspace, Development of virtual content producers, Cyber security development, Training of software and hardware experts, and Hardware and software development were achieved as development capacities.

Keywords: Cyberspace, Modern Islamic Civilization, Philosophy Of Technology, Culture, Internet, Islamic Countries.

---

* Associate Professor at the Department of Sociology, The Faculty of Social Sciences, The University of Tehran. Tehran, I.R.Iran.

Ynourbakhsh@ut.ac.ir

 0000-0001-9523-8060

** PhD Student in Cultural Sociology, The University of Tehran. Tehra, I.R.Iran.

s_f_nemati@ut.ac.ir

 0000-0002-4736-6136

مطالعه ظرفیت‌های توسعه فضای مجازی با رویکرد تحقق تمدن نوین

اسلامی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۱/۲۴

(از منظر متخصصان فضای مجازی)

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۵/۱۸

یونس نوربخش*

سیده فاطمه نعمتی**

چکیده

مقاله حاضر پژوهشی با رویکرد مطالعه ظرفیت‌های توسعه فضای مجازی در راستای تحقق تمدن نوین اسلامی است که با هدف بررسی رابطه فناوری ارتباطات و فضای مجازی با تمدن‌سازی اسلامی در جهان اسلام از منظر کارشناسان و متخصصان فضای مجازی انجام شده است. از آن جهت که تاکنون چنین مطالعه‌ای انجام نشده و نیاز به تولید علم در این موضوع وجود دارد، نگاه اکتشافی بر پژوهش حاکم است و ترکیبی از روش‌های کیفی برای دست‌یابی به نتایج متقن استفاده شد. مصاحبه با متخصصان فضای مجازی، جمع‌نظرات، تدوین پرسشنامه اولویت‌سنجی و دریافت اولویت‌های توسعه بر اساس سه دوره زمانی و نیازهای کشورهای اسلامی روندی است که مقاله‌ی حاضر دنبال کرده است. ۱۱ مؤلفه اساسی سرمایه‌گذاری در مطالعات فلسفه فناوری، توجه به سیاست‌گذاری‌های مرتبط با فضای مجازی در سطح کشورهای اسلامی، انتقال و ابداع علوم مرتبط با فضای مجازی، تدوین و اجرای برنامه‌های اجرایی مرتبط با فضای مجازی، توسعه مطالعات علوم انسانی مرتبط با فضای مجازی، توسعه تولیدکنندگان محتواهای مجازی، توسعه امنیت سایبری، تربیت کارشناسان نرم‌افزار و سخت‌افزار و توسعه سخت‌افزاری و نرم‌افزاری به عنوان ظرفیت‌های توسعه بدست آمد.

واژگان کلیدی: فضای مجازی، تمدن نوین اسلامی، فلسفه فناوری، فرهنگ، اینترنت، کشورهای اسلامی.

* (مقاله منتخب پنجمین هفته علمی تمدن نوین اسلامی)

* دانشیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه تهران، تهران، جمهوری اسلامی ایران.

ynourbakhsh@ut.ac.ir

0000-0001-9523-8060

** دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی فرهنگی دانشگاه تهران، تهران، جمهوری اسلامی ایران.

s_f_nemati@ut.ac.ir

0000-0002-4736-6136

مقدمه

رویکردهای جدید در نهضت تمدن‌سازی جوامع اسلامی معطوف به فناوری‌هایی است که امروزه بخش مهمی از زندگی جوامع را متأثر کرده و در پیش‌بینی‌های آینده‌نگرانه، مورد تأکید است. بحث فناوری‌های نوین ارتباطی و فضای مجازی، به عنوان یکی از ابزارهای پرکاربرد از جمله مسایلی است که در حال حاضر در جوامع اسلامی هم از جهت توسعه بدون مرز و هم از جهت اثرگذاری بر سبک زندگی افراد مورد بحث است. به عنوان نمونه در ایران ضریب نفوذ اینترنت ۸۸.۸۶ درصد است که ۷۳.۱۶ آن مربوط به موبایل است که نمی‌توان تأثیر آن را در زندگی افراد نادیده گرفت.

در نسبت‌شناسی میان تمدن نوین اسلامی و فضای مجازی دو منظر مهم برای ورود به بحث وجود دارد:

منظر نخست: توسعه فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطاتی در بیست سال اخیر انقلابی جدی در هر سطح از سطوح اجتماعی ایجاد کرده است. با ورود به قرن بیست و یکم، عصر مجازی حاصل از موج چهارم تغییرات زندگی بشر، آرام آرام در حال شکل‌گیری است (کاستلز، ۱۳۸۰، ص ۱۵).

پدیدار شدن مفاهیمی مانند جهانی‌شدن، اجتماع مجازی، جامعه اطلاعاتی، جامعه شبکه‌ای و فضای سایبر و همچنین رواج اصطلاحات دیگری چون بانکداری، تجارت، آموزش و حکومت الکترونیک براین واقعیت دلالت دارد که فناوری‌های نوین اطلاعاتی، صورت‌بندی تازه‌ای از حیات اجتماعی را پدید آورده است (نجفی، ۱۳۸۳، ص ۱۶).

آنچه باید مورد توجه قرار گیرد این است که فضای مجازی، تمام شئون زندگی فردی و اجتماعی را تحت تأثیر قرار داده و پیش‌بینی‌ها نشان می‌دهد که این امر در آینده تشدید خواهد شد. این ابزار جدید ارتباطی فضای سیاسی، اجتماعی و از همه مهم‌تر فرهنگی ملت‌ها، هویت‌ها و قومیت‌ها را دستخوش دگرگونی‌های بنیادین می‌کند و در نهایت هم‌شکلی فرهنگی بر اساس شکل غالب ارائه شده بوجود می‌آید و این جهانی‌شدن فرهنگی، هویت ملی را

تضعیف کرده و نهایتاً منجر به انقطاع فرهنگ و از خود بیگانگی فرهنگی می‌شود. اگر بپذیریم که مقصود از طرح تمدن نوین اسلامی احیاء عزت و کرامت انسان مسلمان و وحدت ملل به مانند تمدن گذشته اسلامی در کنار برخورداری از دستاوردهای علمی و فناوری قرن اخیر باشد، به گونه‌ای که در تمام جنبه‌های مادی و معنوی انسان حرکت و تعالی را حاکم کند (اشکواری و موسوی، ۱۳۹۴)، از این رو پرداختن به تمام ابزارهایی که بر این روند تأثیر دارد، مهم و اساسی خواهد بود.

منظر دوم: توجه به تمدن نوین اسلامی طی دهه‌های اخیر به دلیل تحولات کشورهای اسلامی بار دیگر مورد توجه قرار گرفته است. نگاه توسعه کشور با رویکرد احیای تمدن اسلامی در مالزی و ترکیه، هر کدام با رویکرد خاص خود بالاخص با هدف توسعه علمی و فناوری مسئله‌ای جدی در سیاست‌گذاری‌های ملی و بین‌المللی محسوب می‌شود. بالاخص که هر کدام از این کشورهای علاقه مند به ایستادن در مرکزیت هدایت کشورهای اسلامی هستند (جهان بین و میرحسینی، ۱۳۹۶، صص ۷۵-۷۶). در کنار این مسئله تغییرات سیاسی در عراق و ترکیه و فعال شدن جنبش‌های اجتماعی در برخی کشورهای عربی از جمله مواردی است که لزوم همگرایی کشورهای اسلامی و بالاخص منطقه غرب آسیا و شمال آفریقا را یادآور شد.

این ابزار با قابلیت‌های وسیع و کاربرد ساده و استفاده گسترده میان مردم مسلمان، از آن رو که محصولی وارد شده به این کشورها بوده و حکومت‌های اسلامی عموماً به دلیل سایر مسایل از جمله مشکلات سیاسی، کمتر به آن توجه کرده‌اند، از سوی مبدعان آن در جهت منافع متضاد با فرهنگ اسلامی به کار برده می‌شود. اگر به برخی نظریه پردازی‌های در غرب توجه کنیم، دلیل این امر به خوبی مشخص می‌گردد.

از مجموع دو بحث فوق می‌توان به این جمع‌بندی رسید که هرگونه برنامه‌ریزی برای آینده کشورهای اسلامی نمی‌تواند بدون توجه به مسئله فضای مجازی صورت گیرد. تمام پیش‌بینی‌های مختلف نشان می‌دهد که آینده جهان بر مدار فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی استوار است و تا نیمه قرن بیست و یک، تغییرات وسیع و بسیار پیچیده زندگی افراد بشر را

در فضای مجازی حل خواهد کرد. هدف این مطالعه دست یافتن به شناخت ظرفیت‌هایی است که توسعه فضای مجازی را در راستای تحقق تمدن نوین اسلامی میسر می‌سازد و در وجه دوم تعیین اولویت‌های توسعه فضای مجازی در تطابق با ویژگی‌های جوامع اسلامی که می‌تواند ما را نسبت به هم راستایی فضای مجازی با آینده محتمل تمدنی رهنمون سازد.

۱. ملاحظات نظری

تمدن نوین اسلامی و فضای مجازی، دو مفهوم مهم با دامنه وسیعی از تعاریف‌اند که در تحقیقات مختلف به آنها اشاره شده است. تمدن نوین اسلامی یک آینده محتمل مفهومی است که هنوز عینیت نیافته، درحالی که فضای مجازی ابزاری و عینی است. بنظر می‌رسد مطالعه میان این دو نیازمند شناخت مؤلفه‌هایی است که بتواند معیار قیاسی مناسبی برای تحقیق فراهم کند. لذا با توجه به آنکه این پژوهش رویکرد کیفی و اکتشافی را مد نظر دارد، تعاریفی از دو مفهوم ارائه می‌شود که حساسیت نظری مورد نظر محققین را تأمین نماید.

۱.۱ تمدن نوین اسلامی

مقام معظم رهبری که خود از طراحان ایده تمدن نوین اسلامی هستند این تمدن را شامل دو بعد اساسی می‌دانند:

"تمدن نوین دو بخش دارد: یک بخش، بخش ابزاری است؛ یک بخش دیگر، بخش متنی و اصلی و اساسی است... بخش ابزاری عبارت است از همین ارزشهایی که ما امروز به عنوان پیشرفت کشور مطرح می‌کنیم: علم، اختراع، صنعت، سیاست، اقتصاد، اقتدار سیاسی و نظامی، اعتبار بین‌المللی، تبلیغ و ابزارهای تبلیغ؛ اینها همه بخش ابزاری تمدن است؛ وسیله است. البته ما در این بخش در کشور پیشرفت خوبی داشته‌ایم. کارهای زیاد و خوبی شده است؛ هم در زمینه سیاست، هم در زمینه مسائل علمی، هم در زمینه مسائل اجتماعی، هم در زمینه اختراعات - اما بخش حقیقی، آن چیزهایی است که متن زندگی ما را تشکیل می‌دهد؛ که همان سبک زندگی است که عرض کردیم. این، بخش حقیقی و اصلی تمدن است؛ مثل مسئله خانواده، سبک ازدواج، نوع مسکن، نوع لباس، الگوی مصرف، نوع خوراک، نوع آشپزی،

تفریحات، مسئله خط، مسئله زبان، مسئله کسب و کار، رفتار ما در محل کار، رفتار ما در دانشگاه، رفتار ما در مدرسه، رفتار ما در فعالیت سیاسی، رفتار ما در ورزش، رفتار ما در رسانه‌ای که در اختیار ماست، رفتار ما با پدر و مادر، رفتار ما با همسر، رفتار ما با فرزند، رفتار ما با رئیس، رفتار ما با مرئوس، رفتار ما با پلیس، رفتار ما با مأمور دولت، سفرهای ما، نظافت و طهارت ما، رفتار ما با دوست، رفتار ما با دشمن، رفتار ما با بیگانه؛ اینها آن بخش‌های اصلی تمدن است، که متن زندگی انسان است.^۱

بر این اساس، آنچه تمدن نوین اسلامی خوانده می‌شود، بر پایه همین جوامع موجود نوسازی خواهد شد. جوامعی که در حال حاضر دارای نهادهای سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و علمی هستند و انفکاک آنها با دستاوردهای تاریخی ممکن نیست (فتحی و قدبیکی، ۱۳۹۶). این مسئله از این جهت اهمیت می‌یابد که ابزارهای موجود در این جوامع که با زندگی مردم عجین شده‌اند قابلیت نابود شدن نخواهند داشت و حتی مقابله غیرعالمانه با آنها منجر به ایجاد بازخوردهای منفی مردم می‌گردد، در حالیکه هدف اساسی در بازسازی تمدن اسلامی، بازگرداندن وحدت رویه میان جوامع اسلامی بر اساس تعالیم اسلامی و پرهیز از تفرقه و آشفتگی در مقابل سایر جوامع است (هراتی و قربی، ۱۳۹۷).

۱.۲ فضای مجازی^۲

امکان سیر در جهان بدون توجه به محدودیت‌های زندگی واقعی سبب شده تا جهانی موازی پدید آید که آن را نه صرفاً فضای مجازی، بلکه واقعیت مجازی^۳ بنامند. چرا که در گستره زندگی افراد حضوری جدی دارد و بر شرایط زیست فیزیکی تأثیرگذار است. فناوری اطلاعات توانسته است تمامی شیوه‌ها و مسیرهای انتقال، مبادله، نمایش، ذخیره‌سازی، و مدیریت اطلاعات را متحول و دگرگون سازد (هایم، ۱۳۹۰). این امر عملاً تولید کننده سبک زندگی‌ای است که از تبادل و تعامل میان افراد حاضر در فضای مجازی در تمام نقاط جهان

^۱ ۱۳۹۱/۰۷/۲۳

^۲ Cyberspace

^۳ Virtual reality

شکل می‌گیرد و آنها را به سوی شبیه هم شدن بدون در نظر گرفتن شرایط فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و... سوق می‌دهد. برخی از شبکه‌های اجتماعی در حال حاضر جمعیتی معادل چند کشور پر جمعیت جهان دارند. در این فضای بدون مرز، افراد فارغ از قوانین و هنجارهای رسمی شبکه‌های مجازی، به بازتولید خود می‌پردازند و بنا به آنچه منتشر می‌شود هویتی جدید را از خود تعریف می‌کنند. عناصر شکل‌دهنده و سازنده عادات، رفتارها و کنش‌های رایج افراد یک جامعه تحت تأثیر فناوری اطلاعات و ارتباطات به ویژه اینترنت به شکل نامحسوس تغییر شکل داده و آن چنان در متن فرهنگ اصیل آن ملت یا جامعه رسوخ می‌کند که از درون هسته مقاومت افراد را در برابر مفاسد و آسیب‌های فرهنگی تضعیف و آسیب‌پذیر می‌گردانند (مینایی، ۱۳۹۷).

در نسبت میان تمدن نوین اسلامی و فضای مجازی باید به این نکات توجه کرد:

۱. سابقه تمدن اسلامی در گذشته نشان می‌دهد که پیشرفت در علم و فناوری بخش قابل توجهی از ماهیت فرهنگی آن دوران را تشکیل داده و به همین دلیل در مطالعات پیرامون تمدن‌های جهان، تمدن اسلامی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. این موضوع را سید حسین نصر و مظفر اقبال در کتاب «اسلام، علم مسلمانان و فن آوری» مورد بررسی قرار داده‌اند. در تاریخ قرن هشتم تا قرن سیزده میلادی به عصر طلایی اسلام شهرت یافته است. دلیل این نام‌گذاری ظهور علوم جدید توسط مسلمانان نظیر نجوم و ستاره‌شناسی و وجود دانشمندان بزرگ جهان اسلام است (نصر، ۱۳۹۲).

۲. در ایجاد تمدن نوین اسلامی مسئله مهم توجه به پیشرفت‌هایی است که در حوزه‌های مختلف صورت گرفته و زندگی بشر را دستخوش تحولات اساسی کرده است. از این رو اشتباه است اگر بیندیشیم که در آینده جهان اسلام، احیای تمدن اسلامی می‌تواند به شکل گذشته صورت گیرد. بلکه پیشرفت‌های امروز در زندگی بشر باید در هر شکل از برنامه‌ریزی‌ها مورد توجه قرار گیرد.

۳. تحولات حوزه فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی یکی از مهم‌ترین تغییرات زندگی انسان‌ها نسبت به دوران گذشته تمدن اسلامی است که در آینده نقش‌آفرین خواهد بود. بدون توجه

به حضور و نقش فضای مجازی در آینده تمدن نوین اسلامی، هیچ برنامه‌ای محقق نخواهد شد. بالاخص آنکه وابستگی مردم به اینترنت نشان می‌دهد که زندگی دنیای امروز بدون این فناوری ممکن نیست. طبق آخرین اطلاعات نقشه اینترنت جهان از جمعیت آسیای غربی به عنوان مهم‌ترین کشورهای اسلامی، ۶۶ درصد افراد از فضای مجازی و اینترنت استفاده جدی دارند. از میان کشورهای اسلامی، اندونزی، مالزی، امارات، مصر، ترکیه و عربستان بیش از میانگین جهانی، کاربرانی دارند که روزانه بیش از ۶ ساعت از زمان خود را در اینترنت می‌گذرانند. ضریب نفوذ اینترنت میان کشورهای اسلامی بطور متوسط بیش از ۷۰ درصد است.^۱ این آمارها در کنار افزایش مداوم استفاده از فضای مجازی در حوزه‌های مختلف بالاخص اقتصاد نشان می‌دهد که کشورهای اسلامی در تحول خود به سوی تمدن اسلامی نیازمند مطالعه و برنامه‌ریزی در حوزه فضای مجازی هستند.

۲. پیشینه پژوهش

مطالعات مرتبط با تمدن نوین اسلامی، نوپا و در ابتدای راه رسیدن به چشم‌اندازی همه‌جانبه از آینده تمدنی است. بنا به وضعیت‌های پیش رو برخی اندیشمندان کوشیده‌اند تا ابعاد این مسئله را مطالعه و بررسی نمایند. از جمله آنها که مرتبط با حوزه اثر مقاله پیش رو است، توجه به موضوع «امنیت فرهنگی» در جامعه اسلامی است و خاطر نشان می‌کند که برای جلوگیری از تهدیداتی که متوجه امنیت فرهنگی جمهوری اسلامی است و به تحقق تمدن نوین اسلامی ایرانی اسلامی در آینده لطمه وارد می‌کند، به پیشران‌های فرهنگی همچون همگرایی فرهنگی و انسجام مفهومی، تبیین ابعاد کمی و کیفیت زندگی انسان در انقلاب اسلامی، تقویت هویت ملی، ارتقای اعتماد عمومی، شناسایی و مدیریت مسائل منطقه‌ای و محلی همسایگی و اقوام، مخاطبان‌شناسی ملی و فراملی، انعطاف و شناسایی نیازهای نسل جدید، باید توجه جدی داشته باشیم (محرمی، ۱۳۹۷، ص ۸۴).

همچنین در پژوهشی دیگر با هدف قرار دادن سازماندهی اطلاعاتی، محقق معتقد است

^۱ Global internet map 2019

برای تحقق تمدن اسلامی نیاز است که اولاً سازماندهی اطلاعات به گونه‌ای انجام پذیرد که جامعه را به صورت یک نظام و اره موضوعی ملاحظه کرده و از بسیط یا نگرش کلی و انتزاعی به جامعه و به تبع آن اطلاعات پرهیز کند تا بتواند امکان تحول جامعه به سمت تمدن اسلامی را میسر نماید. ثانیاً یک نظام جامع اطلاعاتی ایجاد نماید و ارتباطات همه اطلاعات را با یکدیگر بتواند تصویر کند تا بتواند نظام و اره موضوعات اجتماعی و تأثیر و تأثر آنها را نمایش دهد. ثالثاً نظام اطلاعات ایجاد شده با توجه به پویایی جامعه و شناخت انسان از جامعه صورت گیرد و به دینامیک اطلاعات توجه داشته باشد (علیخانی و شیخ‌العراقین زاده، ۱۳۹۸، ص ۸۶).

تحقیقات صورت گرفته در حوزه تمدن نوین اسلامی کوشیده تا حدی به موضوعات مرتبط با فناوری‌های نوین و فضای مجازی بپردازد. برخی پژوهش‌ها در حوزه مطالعات فناوری و تمدن به این مسئله پرداخته‌اند که توجه به نقش فناوری‌های نوین در آینده جهان امری لازم و ضروری بوده و فرهنگ اسلامی نیازمند توجه به نقش آن در تشکیل تمدنی نوین خواهد بود (اسمعیلی و کیقبادی، ۱۳۹۸). همچنین توجه به آسیب‌های فضای سایبر با پرتو توجه دو چندان اسلام به تمام ابعاد و شئون زندگی انسان نیز مورد نظر قرار گرفته است (علمداری، ۱۳۹۸).

یوسف پور (۱۳۹۷) تأکید می‌کند که با ظهور فضای مجازی، قدرتی نو بعنوان هژمونی برای تسلیم بر ایدئولوژی، فرهنگ و جوامع مسلمانان پدیدار شده که در پیشبرد اهداف اسلام-هراسانه بسیار موفق بوده است و برای رسیدن به تمدن نوین اسلامی باید این مسئله مورد توجه قرار گیرد.

همچنین فضای مجازی از جمله مهم‌ترین راهکارهای پرورش تفکر انتقادی در دانشگاه برای کنترل تهاجم فرهنگی در عرصه تمدن نوین اسلامی و ایرانی مورد اشاره قرار گرفته و استفاده از ظرفیت فضای مجازی و رسانه‌ای، تبلیغات، بازاریابی، زمینه‌سازی و تسهیل قوانین برای حضور در رسانه‌های محلی و ملی به عنوان روش عملی عنوان شده است (قنبریان، ۱۳۹۷).

از آنجا که شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی امری محتمل محسوب می‌گردد، بیشتر تحقیقات انجام شده حول شناسایی ابعاد این پدیده همراه با نگاه آینده‌نگرانه بوده و هنوز بحث ظرفیت‌های فضای مجازی در تسهیل مسیر دست‌یابی به اهداف تمدنی، مورد بررسی قرار نگرفته و این پژوهش برای نخستین بار به این مسئله خواهد پرداخت.

در کنار تحقیقات صورت گرفته، در حوزه اجرایی، می‌توان به نمونه‌ای از تلاش در راستای توجه به ابعاد سیاست‌گذاری در فضای مجازی با نگاه اسلامی اشاره کرد:

• شورای عالی فضای مجازی: "گسترش فزاینده فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطاتی بویژه شبکه‌ی جهانی اینترنت و آثار چشمگیر آن در ابعاد زندگی فردی و اجتماعی، و لزوم سرمایه‌گذاری وسیع و هدفمند در جهت بهره‌گیری حداکثری از فرصت‌های ناشی از آن در جهت پیشرفت همه جانبه کشور و ارائه خدمات گسترده و مفید به اقشار گوناگون مردم و همچنین ضرورت برنامه‌ریزی و هماهنگی مستمر به منظور صیانت از آسیب‌های ناشی از آن" سب شد تا در ۱۷ اسفند ۱۳۹۰، شورای عالی فضای مجازی تشکیل شود و ذیل آن با هدف " اشراف کامل و به روز نسبت به فضای مجازی در سطح داخلی و جهانی و تصمیم‌گیری نسبت به نحوه مواجهه فعال و خردمندانه کشور با این موضوع از حیث سخت‌افزاری، نرم‌افزاری و محتوایی" مرکز ملی فضای مجازی تأسیس شد. از زمان تشکیل این مرکز تا کنون مطالعات پژوهشی و تدوین اسناد مرتبط با شاخه‌های مختلف فضای مجازی از جمله شبکه ملی اطلاعات، پیام رسانهای داخلی، بازی‌های رایانه‌ای، آموزش مجازی و... می‌شود.

در بررسی مطالعات خارجی، از آنجا که فضای مجازی به عنوان پدیده‌ای فناورانه طی دو دهه اخیر اوج گرفته و عملاً محصول تمدن غرب به حساب می‌آید، نمی‌تواند از همان منظری دیده شود که در نسبت با تمدن نوین اسلامی قرار خواهد گرفت. در حال حاضر مطالعاتی در کشورهای اروپایی صورت گرفته که نشان می‌دهد فضای مجازی در حال ایجاد تمدن منحصر

¹ <http://farsi.khamenei.ir/message-content?id=19225>

به خود است، به گونه‌ای که می‌توان انتظار حکومت‌های مجازی را داشت (Targowski, 2014).

از وجه دیگر قدرت فضای مجازی در تغییر و تحولات جوامع را بیشتر می‌توان با نگاه به تأثیر آن در تحولات غرب آسیا و شمال آفریقا موسوم به بهار عربی مشاهده کرد. در سال‌های ۲۰۱۰ و ۲۰۱۱ به دنبال برخی تحولات در تونس، دیگر کشورهای منطقه، از جمله الجزایر، اردن، مصر، یمن، بحرین، لیبی، عربستان و سوریه نیز شاهد ناآرامی‌هایی گسترده در اعتراض به وضعیت اقتصادی و سیاسی بودند. طی این مدت، جوانان خشمگین عرب توانستند با بهره‌گیری از اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مانند فیس بوک و توییتر در ساماندهی فعالان جنبش‌های این کشورها نقش اساسی ایفا کنند. به عنوان نمونه انقلاب مصر در بهار عربی با فراخوان تجمع در ۲۵ ژانویه در صفحه فیس بوک «کلنا خالد» آغاز شد. خبرگزاری الجزیره نیز در گزارشی نقش شبکه‌های اجتماعی را در انقلاب لیبی پر رنگ‌تر دید و آن را «شورش سایبری» نامید (نوربخش، ۱۳۹۸، ص ۸۲).

بخش عمده‌ای از سازماندهی رخداد‌های مربوط به جنبش‌های اجتماعی در کشورهای عربی در فضای مجازی به شکل اعلامیه، فراخوان، اخبار، اطلاعات جنبش، چگونگی وضعیت نیروهای انقلابی و دولتی، موقعیت جغرافیایی، ارتباطی و پیام‌ها نمود یافت (آقایی و دیگران، ۱۳۹۱؛ التیامی‌نیا و دیگران، ۱۳۹۱ و احمدی پور و دیگران، ۱۳۹۵).

از آنجایی که این شکل از جنبش‌ها دوام چندانی نداشت و در برخی کشورها به ضد خود تبدیل شد، باید پذیرفت که تنها آشکارکننده قدرت ابزاری فضای مجازی است و نمی‌تواند مورد مطالعه مناسبی برای نسبت‌شناسی میان فضای مجازی و نسبت حاکمیت و مردم قلمداد گردد. بالاخص آنکه کشورهای فوق وارد کننده این فناوری و تنها مصرف‌کننده آن بوده و هیچ برنامه‌ریزی مشخصی در برابر آن ندارد.

۳. روش‌شناسی پژوهش

رویکرد این پژوهش با توجه به جنبه‌های اکتشافی آن، تلفیقی است که زمینه مناسبی را برای

انجام تحقیقات بین رشته‌ای فراهم می‌آورد (استراس و کوربین، ۱۳۸۵). در این پژوهش از مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته برای جمع‌آوری نظر کارشناسان و متخصصان فضای مجازی استفاده شد. تمرکز بر کارشناسان حوزه فضای مجازی و ارتباطات از آن رو است که اولاً پرداختن به چنین مسئله‌ای از دید کارشناسان تمام حوزه‌ها بیش از ظرفیت یک مقاله خواهد بود و ثانیاً درک آنچه در حوزه فضای مجازی در حال رخ دادن است، از عهده کارشناسان مرتبط با آن میسر خواهد بود.

با توجه به اینکه کارشناسان عموماً در گرایش خود صاحب تخصص‌اند، از تلفیق نظرات آنان پرسشنامه‌ای با رویکرد تعیین اولویت‌ها تدوین و سپس برای تمامی افراد ارسال شد تا مجموع نظرات جمع‌بندی گردد. تعیین اولویت‌ها براساس شناخت وضعیت فضای مجازی در مجموع کشورهای اسلامی و نسبت با نوسازی تمدن نوین اسلامی در سه منظر کوتاه مدت، میان مدت و بلندمدت صورت گرفته است.

در این پژوهش چند گروه به عنوان گروه‌های هدف مصاحبه اولیه انتخاب شدند:

- مهندسان فناوری اطلاعات (سخت‌افزار و نرم‌افزار)
- کارشناسان حوزه امنیت سایبری
- کارشناسان برنامه نویسی (ویندوز، اندروید، لینوکس)
- محققین متخصص در مطالعات مرتبط با رسانه‌های نوین ارتباطی

این احتمال برای محققین وجود داشت که با آغاز مصاحبه‌ها، افرادی از سایر گرایش‌ها نیز وارد روند نمونه‌گیری شوند که این اتفاق افتاد و در جریان انجام پژوهش، تعدادی از محققان رشته فلسفه علم و فناوری و شرکت‌های دانش بنیان راه انداز اپلیکیشن‌های داخلی نیز معرفی شدند که با آنها مصاحبه انجام شد. هر مصاحبه بین ۱ تا ۲ ساعت به طول انجامید که این مصاحبه‌ها به سه روش حضوری، تلفنی و اینترنتی انجام شد. در مرحله ارسال پرسشنامه نیز از اپلیکیشن‌های موبایلی برای تبادل استفاده شده است.

۴. یافته‌های تحلیلی پژوهش

بر اساس آنچه از مصاحبه‌های انجام شده به دست آمد، ظرفیت‌های فضای مجازی که در نسبت با تمدن نوین اسلامی نیازمند تحقق و توسعه‌اند، در سه مقوله اصلی و ۱۱ مقوله فرعی دسته‌بندی شدند:

۴.۱ محتوای فرانهادی فضای مجازی

تحقق قابلیت‌های فضای مجازی با رویکرد نوسازی تمدن اسلامی و تثبیت و دوام آن، در وهله اول باید از نگاه جامع تمدنی مورد تحلیل و بررسی قرار گیرد. این مسئله فراتر از یک مطالعه دانشگاهی صرف یا قرار گرفتن به عنوان بخشی از دستگاه‌های اجرایی خواهد بود. اگر بپذیریم که فضای مجازی ظرفیتی ابزاری به وسعت تشکیل یک جهان موازی را داراست، پس استفاده از آن نیازمند توجه همه جانبه و گسترده‌ای است که نتایج آن بر تمامی ارکان تمدنی مترتب می‌گردد.

لذا توجه به ظرفیت‌های فضای مجازی با نگاه تمدنی نیازمند مطالعاتی است که مسیر توسعه و نوآوری‌ها را ساماندهی و محتوای اطلاعاتی مناسب را فراهم کند. این محتوا در سه بخش قابل تقسیم‌بندی است:

۴.۱.۱ فلسفه فناوری

ترکیب فناوری‌های وابسته به علوم مهندسی با مسایل انسانی اگرچه ممکن است بیشتر حوزه انسانی را تحت تأثیر قرار دهد اما در ایران و بیشتر کشورهای اسلامی به عنوان واردکنندگان فناوری، توجهات جامعه مهندسی را جلب می‌کند و از این رو به جای آنکه ابعاد انسانی فناوری‌ها مورد توجه باشد، نهایتاً بعد ابزاری عینی آن در دستور مطالعات دانشگاهی یا نهادهای توسعه‌دهنده قرار می‌گیرد.

از این رو دغدغه و نگرانی‌های مربوط به تأثیر تولیدات و محصولات صنعتی و فناورانه بر سامان فرهنگی جامعه مورد توجه قرار می‌گیرد بالاخص که گسترش فناوری‌های نوین، بحران فرهنگی را دامن زده و با انتقال ارزش‌های فرهنگی ناسازگار باریشه‌ها، معانی و ارزش‌های

غایی اسلام، انسجام فرهنگی را کاهش دهد. به نظر می‌رسد عدم اجماع روی تأثیر فلسفه تولید فناوری‌های نوین ارتباطی و فضای مجازی بر نحوه استفاده آنها در جامعه، حداقل در کشورهای اسلامی مسئله‌ای جدی برای آینده چگونگی استفاده از آنها در جوامع مربوطه باشد.

" کارشناس ارتباطات: ببینید شبکه‌های اجتماعی خارجی دقیقاً در کشورهای مختلف چه کارکردی داشته‌اند. به عنوان نمونه اینستاگرام به سمت نمایش زندگی خصوصی به پیش می‌رود. در حالیکه اگر چنین اپلیکیشنی با پشتوانه تفکر و نوآوری اسلامی تولید می‌شد، مثلاً می‌توانست به وسیله‌ای برای مقابله با ظلم از طریق انتشار تصاویر و فیلم‌ها تبدیل شود یا ممکن بود تبدیل به بهترین وسیله برای برقراری عدالت شود، یعنی یک مدل از خبرگزاری‌های مردمی. در حالی که الان حتی در ایران بخش قابل توجهی از فعالان این شبکه اجتماعی تبدیل به افرادی شده‌اند که زندگی‌شان بر اساس «قابلیت نمایش بهتر و بیشتر» تنظیم می‌شود."

تعیین تکلیف نسبت‌شناسی میان علم، فناوری و فرهنگ اسلامی، فضای مجازی را در اجزای تمدنی که محتمل فرض می‌شود، جهت‌دهی خواهد کرد. چرا که قابلیت‌های این ابزار در هر یک از این اجزا وابسته به تعریف دقیق فرهنگی از آن خواهد داشت.

"کارشناس فلسفه علم: چه کسی فکر می‌کرد روزی برسد که فضای مجازی بخش زیادی از زندگی همه ما را درگیر کند؟ ما حتی برای اوقات فراغتمان اول روی گوشی‌هایمان حساب باز می‌کنیم تا اطرافیان. این از کجا آمده؟ از فلسفه اومانیستی غرب که تولید کننده این ابزار بوده است. به شما یک ابزار می‌دهد که نفس هر چقدر خواست پیش برود. حالا جایگاه نفس در اسلام کجاست؟ اینکه هر کاری که خواست بکنند! طبیعی است که باید معلوم شود ما قرار است با چه رویکردی سراغ فضای مجازی برویم. اگر رویکرد تمدنی است، پس باید معرفت‌شناسی و حیانی پایه تمام چیزهایی باشد که قرار است حول فضای مجازی انجام شود"

۴.۱.۲ انتقال و ابداع علم متناسب

زمانی که تکلیف این نسبت‌ها روشن شود، در گام بعدی باید متناسب با فلسفه فضای مجازی، به بحث رویکرد انتقال یا ابداع علم پرداخت. بر این اساس احتمالاً ما نیازمند انتقال علم یا علوم مرتبط با فضای مجازی به شکل کامل و توسعه آن متناسب با رویکرد معرفت‌شناسی اسلامی خواهیم بود.

"کارشناس سخت‌افزار: مثلاً ببینید در بحث هسته‌ای، ما یک بخشی از علم را طبعاً یادگرفتیم، حالا یا در دانشگاه‌های خودمان علوم غربی را خواندیم و یا یک عده‌ای رفتند و آموختند و برگشتند. بالاخره علم روز دنیا یک طوری منتقل شد. بعد خودمان روی آن کار کردیم و چون نگاه اسلامی بر مسئله حاکم است، هر مقدار هم که پیشرفت کنیم نه سلاح هسته‌ای خواهیم ساخت و نه آزمایش‌های هسته‌ای خطرناک خواهیم کرد. این می‌شود فناوری بومی که به درد یک کشور اسلامی می‌خورد"

۴.۱.۳ سیاست‌گذاری

نگاه تمدنی به مسئله فضای مجازی بالطبع نیازمند نگاه کلان از منظر سیاست‌گذاری خواهد بود. رویکرد تدوین سندهای بالادستی بلندمدت، تدوین چشم‌اندازها متناسب با سندها و جهت‌دهی صحیح به کل این پدیده امری است که با توجه به حجم تأثیر فضای مجازی بر مردم نمی‌تواند سهل‌انگارانه در دست به دست‌سازی نهادها معطل گردد. وقتی صحبت از سیاست‌گذاری می‌شود به این معناست که باید فضا یا شرایط یا نقشه‌ای ترسیم گردد که همه مجموعه‌های مرتبط با فضای مجازی اعم از دستگاه‌ها تا دانشگاه‌ها و حتی خانواده‌ها در مسیری قرار گیرند که ترسیم شده است. لذا فراهم آوردن چنین شرطی، اجماع نهادها بر روی افق دیدی است که ترسیم شده است.

"کارشناس نرم‌افزار: نگاه کنید به مسئله اینترنت در جهان. الان کل اینترنت دنیا دو قسمت شده، یکی گوگل، دیگری چین! یعنی یک کشور چنان برای فضای مجازی کشورش سیاست‌گذاری می‌کند که می‌شود معادل بقیه دنیا. این امر مهمی است، یعنی این کشور برای

مردمش و برای فرهنگش برنامه دارد."

"کارشناس فلسفه علم: وقتی می‌گوییم تمدن نوین اسلامی، یعنی چیزی بیشتر از یک کشور، شاید از امت حرف می‌زنیم، در این صورت کشورهایی ذیل یک پرچم خواهند بود، نه تحت یک حکومت واحد، بلکه در مسیری واحد حرکت خواهند کرد. طبعاً بخشی از این مسیر وابسته به ابزاری است به نام فضای مجازی با آن همه قابلیت‌هایی که در دست افراد دارد. پس نمی‌شود که هر یک از کشورها برای خودش مسیری تعریف کند که نهایتاً متناقض با سایرین باشد و حتی متناقض با فرهنگی که برخاسته از اسلام است. برای اینکه این اتفاق نیفتند باید چه کرد؟ باید به اجماع رسید، همانطور که علما می‌رسند. این می‌شود سیاست‌گذاری یا منشا سیاست‌گذاری"

اشکال توسعه فضای مجازی یا کشف ظرفیت‌ها یا حتی نوآوری در اشکال استفاده از این فضا وابسته به سیاست‌گذاری‌ها است، چرا که خط‌مشی‌ها اولاً ایجادکننده فضای فکری شکوفایی است و ثانیاً وضعیت موجود بی‌سامان فضای مجازی در کشورهای اسلامی را نظم می‌بخشد.

۴.۱.۴ برنامه‌های اجرایی

یکی از مسایل مهم در توسعه ظرفیت‌های فضای مجازی رویکرد اجرایی‌سازی در حد توان ممکن است. این امر نیازمند دو مقوله مهم خواهد بود. نخست اینکه برنامه‌هایی در سطح اجرایی تدوین گردد و دوم آنکه این برنامه‌ها در حد توان به منصف ظهور برسد تا بتوان آن را ارزشیابی کرد.

"مؤسس یکی از شبکه‌های اجتماعی داخلی: خیلی زمان برد که ما بتوانیم دستگاه‌ها را متقاعد کنیم که می‌شود شبکه اجتماعی داخلی ایجاد کرد. اگر این مسئله موکول به این امر می‌شد که صبر کنیم تا همه چیز آماده باشد، آن موقع ما به‌شناختی که الان از ضعف‌ها و قوت‌هایمان داریم، نمی‌رسیدیم و در این چیزها نمی‌شود توقع موفقیت‌های یکپوئی داشت، چرا که این شکل از کارها منوط به پیشرفت‌های علمی است که در طول زمان اتفاق می‌افتد"

۴.۲ محتوای انسانی فضای مجازی

در فرآیند تمدن‌سازی و استقرار تمدن نوین اسلامی، توسعه هرچه بهتر فضای مجازی بستگی فراوانی به تربیت افراد بر اساس فرهنگ، عقاید، اهداف و سیاست‌های تدوین شده دارد. نهادهای ارائه‌دهنده این تربیت از خانواده آغاز و به نهادهای تخصصی مانند دانشگاه‌ها ختم می‌شود. مسئله مهم در این رویکرد، تربیت نیروهایی است که بتوانند ابزار فضای مجازی را از هر جهت در راستای اهداف توسعه دهند.

۴.۲.۱ کارشناسان مطالعات علوم انسانی

فضای مجازی به دلیل وسعت عمل آن تأثیرات فراوانی بر ابعاد مختلف یک جامعه دارد. شناسایی اثرات حضور هر وجه از فضای مجازی در هر وجه از جامعه و نیز مطالعات توسعه محور بر اساس قابلیت‌های آن، باید بصورت جدی وارد رشته‌های دانشگاهی شده یا به شکل تخصصی از سوی مراکز تحقیقاتی آموزش داده شود تا نیرویی که تربیت می‌گردد متناسب فضای تمدنی بتواند مطالعات جامع‌الاطراف را انجام دهد.

"کارشناس مطالعات ارتباطی: وقتی از تمدن حرف می‌زنیم یعنی از اجتماعی بیشتر از یک کشور، خب ببینید حجم اتفاقات ناشی از فضای مجازی، حجم تأثیرات چه میزان خواهد شد. نمی‌شود کل این مسایل را با یکی دو تا مرکز حل کرد. شما باید نیرو آموزش بدهید در همه مراکز، مثلاً در آموزش و پرورش، در وزارتخانه‌های مرتبط با فرهنگ حتی مثلاً در دستگاه قضایی، که هم بروند قبل از هر اتفاقی مطالعه کنند و هم اگر آسیبی رخ داد، قبل از گسترشش بتوانید کنترل و حلش کنید. این مسئله جزوی از وظایف تمدنی است، یعنی توجه به مسایل و مشکلات از تمام ابعاد"

۴.۲.۲ کارشناسان امنیت

وابستگی بیش از پیش سیستم‌های مختلف به فضای مجازی و بالاخص اینترنت طلب می‌کند که به همان میزان حساسیت‌های امنیتی بر این ابزار نیز افزایش یابد. در این راستا نیروهایی که تربیت می‌شوند باید در تمام دستگاه‌های مربوطه و نقاط حساس حضور داشته و نسبت به

شناسایی مخاطرات امنیتی و نحوه مقابله با آن هوشمندانه عمل کنند. کارشناس حوزه امنیت: هر چه خدماتی که قرار است ارائه شود، گسترده‌تر شود، به همان نسبت قابلیت آسیب پذیری افزایش خواهد داشت. وقتی مراکز سرور شما به جای ۱۰ تا می‌شود ۱۰۰ تا و بعد فواصلش زیاد می‌شود، شما باید نیروی فعال در تمام این مراکز داشته باشید، نیرویی که نسبت به سابقه مخاطرات امنیتی آگاه است و از طرفی سیستم‌ها را می‌شناسد و احتمال می‌دهد که از کجا ممکن است صدمه بخورد. این حوزه اهمیتش حتی بیشتر از توسعه سخت‌افزاری است، چون کوچک‌ترین اهمال ممکن است صدمات وسیعی به جامعه وارد کند"

۴.۲.۳ کارشناسان سخت‌افزار

در حال حاضر رشته مهندسی کامپیوتر گرایش سخت‌افزار جزوی از رشته‌های دانشگاهی در بیشتر کشورهای اسلامی است اما اگر بنا به پوشش عمومی کشورها باشد، نیروهایی که در این تخصص تربیت می‌شوند علاوه بر آموزش‌های عمومی باید بتوانند در بخش نوآوری‌های متناسب با این گرایش نیز فعال شوند. از این رو توسعه این رشته جزو مسایلی است که باید انجام شود.

۴.۲.۴ کارشناسان نرم‌افزار

عموما آنچه بیشتر راه ورود به فضای مجازی را باز می‌کند اپلیکیشن یا برنامه‌های کاربردی است که بر روی انواع سیستم عامل‌ها سوار شده و خدمات مختلف از جمله تبادل اطلاعات و خرید خدمات را ممکن می‌سازد. توسعه فضای مجازی با رویکرد تمدنی نیازمند آن است که هر مجموعه و نهادی متناسب با خدماتی که به مردم ارائه می‌دهد، برنامه‌های کاربردی خود را متناسب با اهداف درون و برون سازمانی طراحی و ارائه دهد. مهم‌ترین تفاوت طراحی اپلیکیشن‌ها بر این اساس با آنچه در حال حاضر در بسیاری از کشورها صورت می‌گیرد، اهدافی است که بر اساس آنها نرم‌افزارها توسعه می‌یابند.

۴.۲.۵ تولیدکنندگان محتوا

بنظر می‌رسد بیش از توسعه برنامه‌های کاربردی، تولید محتوا یکی از مهم‌ترین ارکان فضای مجازی است که بیشترین تأثیر را بر فرهنگ و سبک زندگی افراد داراست. از آنجا که بازسازی تمدن اسلامی نیازمند ارتقاء بینش عموم افراد در جوامع اسلامی است، محتواهای تولید شده در فضای مجازی اعم از محتوای علمی، خبرها، سرگرمی و... باید با تدوین برنامه و بر اساس نیازهای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای و تأمین نیازهای مختلف جامعه تدوین و منتشر گردد. این مسئله نیازمند تربیت نیروی آشنا به تولید محتوا در سطوح مختلف جامعه خواهد بود که علاوه بر تمرکز بر رشته‌ای خاص، بتواند نگاه جامع‌الاطرافی به رشته‌های نزدیک و نیز مسایل مختلف و نیازهای جامعه داشته باشد.

"کارشناس مطالعات فضای مجازی: یکی از مشکلات جدی ما در حال حاضر ضعف تولید محتواست. در برخی مراکز با رویکردهای خاص رشته‌ای، مسئله تولید محتوا در حال پیگیری است مانند مرکز اسلامی نور، اما در سایر بخش‌ها مشکل جدی در محتواسازی وجود دارد. در سایر کشورهای اسلامی این وضعیت به مراتب بغرنج‌تر است. اگر امروز ما معتقدیم که سبک زندگی مردم در کشورهای اسلامی در حال غربی شدن است، یکی از مهم‌ترین دلایلش همین محتواهایی است که در فضای مجازی وجود دارد و طبعاً افراد به دلایل مختلف از جمله کمبود وقت، ترجیح می‌دهند خوراک فکریشان را از فضای مجازی تأمین کنند. در حالی که ما برای تولید محتوای کوتاه و مؤثر برنامه خاصی نداریم"

۴.۳ افزارهای فضای مجازی

مباحث افزاری وابستگی زیادی به حمایت‌های کلان برای بهبود و توسعه دارند. زمانی که صحبت از سخت‌افزارها یا نرم‌افزارها می‌شود، چشم صاحبان فناوری به سمت مراکزی است که یا با دستورالعمل‌ها و یا با سرمایه و خدمات مالی، از طرح‌ها حمایت می‌کنند. حتی با وجود توانمندی‌های فکری و انسانی، برنامه‌ریزی در سطح تمدنی نیازمند تدوین برنامه‌های حمایتی کلان برای دستیابی به اهدافی کلان‌تر خواهد بود.

۴.۳.۱ سخت‌افزار

یکی از مسایل مهم در بحث تمدنی، توانایی تأمین نیازهایی است که یک تمدن را از دیگران بی‌نیاز می‌سازد. نیاز سر منشا ورود مداخلات و بالطبع تحمیل تفکر و خواسته‌هایی است که احتمالاً با تدابیر جوامع اسلامی ذیل تمدن، تعارض خواهد داشت. توسعه فضای مجازی و استفاده از تمام ظرفیتی که برای آن سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی می‌شود، نیازمند تأمین سخت‌افزارهایی است که در هر قدم از توسعه بدان نیاز خواهد داشت. طبیعتاً بخشی از این سخت‌افزارهای مورد نیاز در حال حاضر موجود است که باید برای دستیابی به آنها تلاش کرد. بخشی نیز وابسته به پیشرفت‌های علمی و ایجاد دانش تولید خواهد بود.

"محقق حوزه مطالعات امنیتی: شما مطمئن باشید یک مجموعه تمدنی که کشورهای را در بر می‌گیرد، نیازمند شبکه اینترنت داخلی خواهد بود. این شبکه که بسیاری از تبادلات را پشتیبانی خواهد کرد در وهله اول نیاز به تجهیزات سخت‌افزاری مانند سرورها دارد. چیزی که همین الان به بسیاری از کشورها فروخته نمی‌شود و دانش آن فعلاً در اختیار معدودی از کشورهاست. پس برای همین شبکه از الان باید سرمایه‌گذاری کرد، این نیاز چیزی نیست که یک وسعتی مانند تمدن اسلامی بتواند برای تأمین آن روی یک جامعه دیگری یا مجموعه دیگری حساب کند، چون تأمین‌کننده هر زمان که با شما مشکل پیدا کند، می‌رود و قطعش می‌کند."

۴.۳.۲ نرم‌افزار

علاوه بر نیازهای سخت‌افزاری، بخش مهمی از فعالیت‌ها در فضای مجازی وابسته به نرم‌افزارهایی است که مردم با آن سر و کار دارند. در یک مجموعه تمدنی، باید افراد حداقل نیاز را به استفاده از نرم‌افزارهای خارجی داشته باشند و بتوانند فعالیت‌های مختلفشان را در بسترهای داخلی انجام دهند. این نرم‌افزارها اعم از شبکه‌های پیام‌رسانی، تبادلات تجاری و اقتصادی، تفریحات و سرگرمی، علمی و... را شامل می‌شود. این بخش به دلیل استفاده‌های فراوان عمومی، یکی از نقاط حساسی است که می‌تواند مورد سو استفاده قرار بگیرد و از

سویی به دلیل آنکه نزدیک‌ترین ارتباط را با مردم دارد، بستر مناسبی برای انتقال فرهنگی به حساب می‌آید.

۵. اولویت‌شناسی

پس از جمع‌آوری و تدوین مصاحبه‌ها، پرسشنامه‌ای از مجموع آنها تدوین شد که از کارشناسان تعیین اولویت ظرفیت‌های توسعه فضای مجازی را در سه وجه کوتاه مدت، میان مدت و بلند مدت با ارائه دلایلی از وضعیت کشورهای اسلامی و نیازها در این حوزه، طلب می‌کرد. مجموع پاسخ‌ها و دلایل به شرح زیر است:

جدول ۱. اولویت‌های توسعه فضای مجازی در کوتاه مدت

حداکثر تا یک بازه زمانی ۵ ساله، دوره کوتاه مدت در نظر گرفته شده است.		
دلایل	نیازها	گذاره‌ها به ترتیب اولویت
درگیری‌های داخلی کشورهای اسلامی و عدم توجه دولت‌ها به وضعیت فضای مجازی اقبال مردم به فضای مجازی در کشورهای اسلامی تغییرات جدی سبک زندگی مردم مسلمان و افزایش گرایش به زیست غربی فعالیت علیه وحدت مسلمانان و توسعه اسلام هراسی افزایش وابستگی به اینترنت بین‌المللی	راه اندازی نرم‌افزارها با اولویت شبکه‌های اجتماعی و مدیریت گروه‌های مسلمان در جهت افزایش وحدت مسلمانان و تأمین نیاز به فضای مجازی افزایش انتشار محتوای مؤثر در راستای ترویج فرهنگ اسلامی و مقابله با اقدامات تخریبی افزایش تجهیزات سخت‌افزاری به منظور جلوگیری از تهدیدات احتمالی توجه به امنیت در راستای حفظ دستاوردهای نرم‌افزاری و محتوایی	توسعه نرم‌افزاری
		توسعه تولید کنندگان محتوا
		تربیت کارشناسان نرم‌افزار
		توسعه سخت‌افزاری
		تربیت کارشناسان سخت‌افزار
		توسعه امنیت
		مطالعات علوم انسانی
		برنامه‌های اجرایی
		سیاست‌گذاری
		انتقال و ابداع علم
		فلسفه فناوری

جدول ۲. اولویت‌های توسعه فضای مجازی در میان مدت

حداکثر تا یک بازه زمانی ۱۰ ساله، دوره میان مدت در نظر گرفته شده است.		
گذاره‌ها به ترتیب اولویت	نیازها	دلایل
سیاست‌گذاری	<ul style="list-style-type: none"> تشکیل کارگروه‌های بین دولتی جوامع اسلامی در جهت تدوین سیاست‌ها و برنامه‌های مرتبط با فضای مجازی افزایش ارتباطات میان مردم مسلمان بدون توجه به اختلافات راه‌اندازی شبکه‌های اجتماعی بین‌المللی با مدیریت گروه‌های مسلمان توسعه ارتباطات اقتصادی، علمی و فرهنگی جوامع اسلامی در فضای مجازی راه‌اندازی اینترنت کشورهای مسلمان راه‌اندازی مراکز مطالعاتی حوزه فضای مجازی چند ملیتی 	<ul style="list-style-type: none"> نیاز کشورهای اسلامی به تغییر سیاست‌ها و برنامه‌های حوزه فضای مجازی آشکار شدن اثرات مخرب فضای مجازی بر سبک زندگی مردم مسلمان افزایش وابستگی کشورهای اسلامی به اینترنت از جهات مختلف افزایش برخورد غرب در مواجهه با توسعه اسلام و شروع تحریم‌های مختلف مرتبط با فضای مجازی بالاخص در حوزه علم و سخت‌افزار افزایش اسلام‌هراسی در محتواهای فضای مجازی
برنامه‌های اجرایی		
مطالعات علوم انسانی		
انتقال و ابداع علم		
فلسفه فناوری		
توسعه تولیدکنندگان محتوا		
توسعه امنیت		
توسعه سخت‌افزاری		
توسعه نرم‌افزاری		
تربیت کارشناسان نرم‌افزار		
تربیت کارشناسان سخت‌افزار		

جدول ۳. اولویت‌های توسعه فضای مجازی در بلند مدت

از بازه ۱۰ سال به بعد، دوره بلند مدت در نظر گرفته شده است.		
گذاره‌ها به ترتیب اولویت	نیازها	دلایل
فلسفه فناوری	<ul style="list-style-type: none"> تدوین اسناد بین کشورهای اسلامی در راستای همگرایی جوامع اسلامی در زمینه فضای مجازی با رویکرد شکل‌دهی به تمدن نوین اسلامی 	<ul style="list-style-type: none"> همگرایی کشورهای اسلامی در جهت دست یافتن به تمدن نوین اسلامی
سیاست‌گذاری		
انتقال و ابداع علم		
برنامه‌های اجرایی		

مطالعات علوم انسانی		
توسعه تولیدکنندگان محتوا		
توسعه امنیت		
تربیت کارشناسان نرم افزار		
تربیت کارشناسان سخت افزار		
توسعه سخت افزاری		
توسعه نرم افزاری		

نظر جمیع کارشناسان بر این بود که در انتقال اولویت‌ها در هر دوره، نیازهای دوره‌های قبل همچنان باید محفوظ باقی بماند و در صورت عدم تحقق چشم‌اندازهای تدوین شده دوره‌ها، تغییرات مورد نیاز به شکل بهینه به برنامه جدید منتقل گردد. از این رو در برنامه بلندمدت، تمام دلایل و نیازهای دوره‌های کوتاه‌مدت و میان‌مدت به عنوان پیش زمینه وجود خواهد داشت.

نتیجه‌گیری

برنامه‌ریزی برای دستیابی به تمدن نوین اسلامی چه در قالب رونمایی جدیدی از همگرایی کشورهای اسلامی و چه در قالب بهبود وضعیت فعلی، هم نیازمند استفاده از ابزارهای موجود و هم نیازمند نوآوری در ابزارهایی است که نیل به هدف را ممکن می‌سازد. فضای مجازی به عنوان یکی از ابزارهایی که در گستره وسیعی از زیست انسانی از دولت‌ها تا مردم حضوری جدی و همراه با وابستگی دارد و از سویی نشأت گرفته از تمدن غرب است، هم در روند رسیدن به تمدن اسلامی نقش خواهد داشت و هم با تشکیل آن، ادامه می‌یابد. اما اینکه نقش فضای مجازی در هدف‌گذاری و رسیدن به تمدن اسلامی دقیقاً به چه صورتی باشد، وابسته به تحقیقات و تصمیم‌گیری‌هایی است که باید صورت گیرد. براساس مدل مفهومی طرح شده در این تحقیق فناوری‌های نوین و فضای مجازی بدلیل گستره و توانایی‌های آن یک

پدیده جدید و شگفت‌انگیزی است که عصر جدیدی را بنیان گذاشته است که نه تنها تمدن‌ها در بستر آن رشد می‌یابد بلکه خود پدیده آورنده تمدن جدید بشری است. فن‌آوری‌های جدید نه تنها در بستر فرهنگی و اجتماعی شکل می‌گیرند بلکه خود آنها را تحت تأثیر قرار می‌دهند. بعنوان نمونه این تکنولوژی‌ها، شکل جدیدی از حکمرانی را طلب می‌کنند و جوامع اسلامی برای تعریف نقش آنها در جامعه نیاز به طراحی ایده تمدن اسلامی با خوانش جدید دارند اما این بازخوانی بایستی با توجه به پارادایم‌های جدید در عصر جدید باشد و فضای مجازی مهم‌ترین عامل تأثیرگذار در این زمینه است. فناوری‌های نوین بدلیل ویژگی‌هایی که دارند نه تنها می‌توانند جوامع اسلامی را به سرعت در مسیر پیشرفت قرار دهند بلکه سنخیت بیشتری با روح جامعه اسلامی دارند. این به معنی نادیده انگاشتن آثار مخرب آن نیست و این تحقیق درصدد بیان ابعاد موضوع برای بررسی بیشتر است.

ایران با توجه به ثبات و امنیت داخلی توانسته هم در مسئله توجه به تمدن‌سازی و هم در مسئله فضای مجازی فعالیت‌های علمی و سیاست‌گذارانه را در پیش بگیرد و با تأسیس نهادهایی چون مرکز مطالعات الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت و مرکز ملی فضای مجازی، توجه به این دو موضوع را جزوی از برنامه‌های خود قرار دهد. با این وجود در حوزه مطالعات بین این دو مهم، هنوز با کمبود کارهای پژوهشی روبرو هستیم. اگرچه بنظر می‌رسد با توجه به مطالعات صورت گرفته در موضوعات مرتبط از جمله تمدن نوین اسلامی، دست یافتن به رویکردی متقن در خصوص فضای مجازی در آینده تمدن اسلامی چندان دور از ذهن نباشد.

با توجه به وضعیت مطالعات پیشین، این پژوهش کوشید تا نگاه جدیدی را در خصوص ظرفیت‌های توسعه فضای مجازی در تحقق تمدن نوین اسلامی ارائه نماید. از این‌رو با نگاه اکتشافی به سراغ کارشناسان حوزه‌های مرتبط با فضای مجازی رفته و طی مصاحبه‌هایی نیمه ساخت یافته و سپس تدوین پرسش‌نامه، ظرفیت‌ها و اولویت‌ها را شناسایی کرد.

بیش از آنچه توقع محققین بود، ظرفیت‌هایی احصا شد که نشان می‌دهد فضای مجازی به عنوان ابزار قابلیت‌های فراوانی در همراهی با تمدن نوین اسلامی پیش رو دارد. مجموع

یافته‌ها نشان می‌دهد که می‌توان در ۱۱ بخش، قابلیت‌های فضای مجازی را توسعه داد:

- ❖ سرمایه‌گذاری در مطالعات فلسفه فناوری
  - ❖ توجه به سیاست‌گذاری‌های مرتبط با فضای مجازی در سطح کشورهای اسلامی
  - ❖ انتقال و ابداع علوم مرتبط با فضای مجازی
  - ❖ تدوین و اجرای برنامه‌های اجرایی مرتبط با فضای مجازی
  - ❖ توسعه مطالعات علوم انسانی مرتبط با فضای مجازی
  - ❖ توسعه تولیدکنندگان محتواهای مجازی
  - ❖ توسعه امنیت سایبری
  - ❖ تربیت کارشناسان نرم‌افزار
  - ❖ تربیت کارشناسان سخت‌افزار
  - ❖ توسعه سخت‌افزاری
  - ❖ توسعه نرم‌افزاری
- توجه به این حوزه‌ها در راستای نیازهای جوامع اسلامی، در کوتاه مدت می‌تواند موجب بهبود وضعیت تأثیرگذاری فضای مجازی بر مردم شده و در بلند مدت فضای مجازی را تبدیل به ابزاری در جهت خدمت به فرهنگ اسلامی و تسریع تشکیل تمدن نوین اسلامی خواهد کرد.

یافته‌های این پژوهش ابعاد کلی این موضوع را روشن ساخت، اما همچنان این نیاز وجود دارد تا جزئیات ارتباط فضای مجازی با مؤلفه‌های تمدنی در موارد جزئی مورد مطالعه قرار گیرد.

کتابنامه

- استراوس، آنسلم و جولیت کوربین (۱۳۸۵)، اصول روش تحقیق کیفی: نظریهٔ مبنایی، رویه و شیوه‌ها، ترجمه بیوک محمدی، تهران: پژوهشگاه انسانی و مطالعات فرهنگی.
- اسمعیلی، عبدالکریم و کیقبادی، علیرضا (۱۳۹۸)، تأثیر متقابل فرهنگ و فناوری در ایجاد سازمان‌های آینده‌ساز با تأکید بر تمدن نوین اسلامی، همایش ملی تمدن نوین اسلامی، دوره ۴.
- احمدی پور، زهرا؛ جعفرزاده، حسن و بویه، چمران (۱۳۹۶)، نقش راهبرد رسانه‌ای در شکل‌گیری جنبش‌های نوین اجتماعی در خاورمیانه عربی و شمال آفریقا از منظر ژئوپلیتیک عمومی، جامعه‌شناسی سیاسی جهان اسلام، دوره ۵، شماره ۱۰.
- اشکواری، محمدجعفر و موسوی، سیده زهرا (۱۳۹۴)، عوامل و زمینه‌های احیاء تمدن اسلامی در گفتار رهبر معظم انقلاب، همایش ملی تمدن نوین اسلامی، دوره ۱.
- التیامی نیا، رضا؛ علیمی، محمودرضا و حسینی، علی (۱۳۹۲)، بررسی نقش شبکه‌های اجتماعی و فضای مجازی در تحولات سیاسی خاورمیانه و شمال آفریقا، فصلنامه دانش سیاسی و بین‌الملل، سال دوم، شماره ۲.
- آقایی، سید داوود؛ صادقی، سید سعید و هادی، داریوش (۱۳۹۱)، واکاوی نقش اینترنت و رسانه‌های اجتماعی جدید در تحولات منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا (اطلاع‌رسانی، سازماندهی و گسترش سریع تحولات)، روابط خارجی، سال چهارم، شماره ۲.
- جهان بین، فرزاد و میرحسینی، فرشته (۱۳۹۶)، بررسی و مقایسه مؤلفه‌های تمدنی میان چهار کشور جمهوری اسلامی ایران، عربستان، ترکیه، مالزی، مطالعات سیاسی جهان اسلام، سال ششم، شماره ۲۲.
- خرمشاد، محمدباقر (۱۳۹۲)، انقلاب اسلامی، بیداری اسلامی و تمدن نوین اسلامی، راهبرد فرهنگ، سال ۶، شماره ۲۳.
- علیخانی، محمدحسین و شیخ‌العراقین‌زاده، حسن (۱۳۹۸)، نقش سازمان‌دهی اطلاعات در

- تحقق تمدن اسلامی، فصلنامه مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی، ۲(۲)، ۵۹-۹۲.
- علمداری، علی (۱۳۹۸)، بایسته‌های قانون‌گذاری در فضای سایبر در پرتو افق تمدن نوین اسلامی، همایش ملی تمدن نوین اسلامی، دوره ۴.
- فتحی، محمدجواد و قدیگی، زهره (۱۳۹۶)، مطالعه تطبیقی تمدن نوین اسلامی و تمدن اسلامی: اشتراکات و افتراقات، همایش ملی تمدن نوین اسلامی، دوره ۳.
- قنبریان، پیمان (۱۳۹۷)، واکاوی نقش دانشگاه در پرورش تفکر انتقادی و جایگاه آن در عرصه تهاجم فرهنگی تمدن نوین اسلامی، همایش تمدن نوین اسلامی، دوره ۳.
- کاستلز، امانوئل (۱۳۸۰)، عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ؛ ظهور جامعه شبکه‌ای، ج ۱، ترجمه احد علیقلیان و افشین خاکباز. تهران: انتشارات طرح نو.
- محرمی، توحید (۱۳۹۷)، آینده امنیت فرهنگی جمهوری اسلامی و تحقق تمدن نوین اسلامی، فصلنامه مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی، ۱(۱)، ۶۵-۸۹.
- مینایی پور، مرضیه (۱۳۹۷)، خطر پیشرفت علم و فناوری در آینده جهان اسلام و ایران و بررسی آسیب‌ها و تهدیدهای آن برای انسان و جامعه، پانزدهمین همایش پژوهش‌های نوین در علوم و فناوری.
- نجفی، نرگس (۱۳۸۳)، تخمین تابع تقاضای اینترنت خانوارها در شهر تهران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته علوم اقتصادی، دانشگاه تربیت مدرس.
- نصر، سیدحسین (۱۳۹۲)، اسلام، علم، مسلمانان و فناوری، مترجمان مهدی کفائی و حسین کریمی، تهران.
- نوربخش، یونس (۱۳۹۸)، بازنمایی انقلاب‌های عربی در نشریات سیاسی و مشهور غرب، نوربخش، یونس، روح الله حسینی، محمد سمیعی، چاپ دوم، انتشارات دانشگاه تهران.
- هایم، مایکل (۱۳۹۰)، متافیزیک واقعیت مجازی، ترجمه سروناز تربتی، تهران: انتشارات رخداندو.
- هراتی، محمدجواد و قربی، سید محمدجواد (۱۳۹۷)، حیات طیبه به مثابه غایت تمدن نوین اسلامی، همایش تمدن نوین اسلامی، دوره ۳.

یوسف پور، احمد (۱۳۹۷)، بررسی هژمونیک فضای مجازی و تأثیر آن در اسلام‌هراسی، همایش تمدن نوین اسلامی، دوره ۳.

Morgan, D. L. (1998) "Practical Strategies for Combining Qualitative and Quantitative Methods: Application to Health Research", *Qualitative Health Research*, 8(3): 362-376

Targowski, Andrew (2014) "Virtual Civilization in the 21st Century" Books by WMU Authors from 2014-15

McGaughey, William. "Five Epochs of Civilization. Minneapolis" (2000). MN: Thistle rose

<http://farsi.khamenei.ir/news-content?id=40693>

<http://farsi.khamenei.ir/message-content?id=12528>

